

Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali

Baki Çakır*

The Oldest Known Budget of the Ottoman Empire (1495-1496) and İcmal (Budget Resumé) of the Year 1494-1495

Abstract ■ Ottoman budgets are one of the most reliable sources for studying the revenues and expenditures of the Ottoman state. The earliest budget that has been reviewed in the literature so far dates back to the 16th century. This study examines the earliest budget (1495-96) found in the archives with the *icmal* (budget resumé) of the previous year (1494-95). One can clearly observe in it the effects of Ottoman conquest policy on the revenue structure of the central treasury. *Jizya* items constitute more than half of total budget revenues, almost all originating from the province of Rumelia. *Mukataa* (tax farming) revenues constitute the second largest item. However, 30 years after this budget, *mukataa* revenues increase, both in quantity and rate, and assume first place. In the 1495-96 budget line items for *avarız* (extraordinary taxes) and *nuzul* (a special kind of war-time taxes) do not exist; on the other hand, the budget of 1525 registers *avarız* and *nuzul* item as the third largest income items under the heading of various revenues irregularly collected. In the revenue structure of the 1495-96 budget, tax revenues which are not derived from production constitute approximately 2/3 of the entire budget. The taxes from the province of Rumelia meet all of the expenditures in both the *icmal* of 1494-95 and the budget of 1495-96, and even display a budget surplus. Income-expenditure balance results from increase in revenues in 1494-95 and decrease in spending in 1495-96.

Keywords: budget, *icmal* (budget resumé), *jizya*, *mukataa* (tax farming), revenues, expenditures, province of Anatolia, province of Rumelia

* Kırklareli Üniversitesi.

Giriş

İlk İslâm devletlerinden itibaren mevcut olan bütçe hazırlama geleneği Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Osmanlı'da Fatih'e ait olduğu kabul edilen kanunnamede kodifiye edilip¹ hazine kurumuyla birlikte gelişen ve değişen bütçeler, devletin gelir ve giderlerinin takip edilebileceği en güvenilir kaynaklardır. Osmanlı bütçelerinin Osmanlı arşivleri kaynaklı olarak yayımı Ömer Lütfi Barkan² ile başlayıp Halil Sahillioğlu,³ Ahmet Tabakoğlu,⁴ ve Mehmet Genç-Erol Özvar⁵ ile devam etmiştir. Barkan'ın yayımladığı 1527-28 yılı bütçesi⁶, yayımladıkları içinde en erken tarihlidir. Sahillioğlu'nun yayımladığı 1524-25 bütçesi, Barkan'ın yayımladıklarından önceki tarihe aittir. Mehmet Genç-Erol Özvar'ın neşrettikleri içindeki ise bunlardan daha önceki tarihli (1509-10) olup XVI. yüzyıl başlarına aittir. Bu çalışmaya konu olan icmal ve bütçe ise, XV. yüzyıl sonlarına aittir. Dolayısıyla bu bütçenin yayımlanmasıyla XV. yüzyıl Osmanlı bütçeleri değerlendirilmeye başlanmış olmaktadır.

Bazı Osmanlı bütçelerinde bir önceki yılın rakamları da kaydedilmiş olmasıyla iki yılın karşılaştırılması mümkün olmaktadır. Bu çalışmaya konu olan bütçede bir önceki yılın rakamları mevcut olmamasına rağmen başka bir belge, önceki iki yıla ait icmal kaydını ihtiva etmektedir. Bu iki belge, iki aylık bir kesintiyle Osmanlı Devleti'nin aralıksız üç yıllık gelir-gider hesaplarını izleme imkânı da vermektedir.

1 “Ve yılda bir kerre rikâb-ı humâyûnuna defterdârlarum irâd ve masrafum okuyalar.” (Fatih Sultan Mehmed, *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2012), s. 13).

2 Yayımladığı bütçelerin listesi için bk. Halil Sahillioğlu, “Ömer Lütfi Barkan”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI, 1-4 (1985), s. 26.

3 “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI, 1-4 (1985), s. 415-452.

4 *Osmanlı Maliyesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), Ek. 3: Bir bütçe örneği (1104 / 12 IX 1692 - 1 IX 1693).

5 *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, 2 C., (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006).

6 “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali yılına ait bir bütçe örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, 1-4 (1953-1954), s. 251-329.

Kaynaklar

Bu çalışmanın esasını teşkil eden belgeler Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defter (TSMA.d) fonuna aittir. Birincisi, D.02588.0001 defter numarasıyla kayıtlı iki varaktan oluşmaktadır. Bütçe icmal olarak tanımlanan bu belgede *icmal* kelimesi yazılmamış olup gelir ve giderlerin toplamının kaydedilmiş olması nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Ayrıca bu belgede, bir önceki yılın rakamları da mevcuttur.

Bütçe icmalinin sonuna Farsça bir kıta yazılmıştır. Kıtanın anlamından bir üst makama (muhtemelen padişaha) yazıldığı izlenimi vermektedir. Başlangıcında övgü olan kıtanın ortası yazanın halini arz ve talep olup dilek ile bitmektedir.⁷

İkinci ise, D.09893.0001 defter numarasıyla kayıtlıdır. Bu belge dört varaktan müteşekkil olup v. 1a'nın alt kısmına ters biçimde bir satır şiir⁸, v. 1b'nin başında 'Hüve'⁹ olup v. 1b-2a'da birtakım şiir¹⁰, rakam müsveddeleri ve duaya benzeyen bir ibare¹¹, v. 3b-4a'nın boş kalan kısımlarında mühür çeşitleri bulunmaktadır. Bu belgenin nem veya başka nedenlerle oldukça yıpranmış olduğu görülmektedir.

7 Kıtanın tercümesi:

Senin zatın yeryüzünde Tanrı'nın lütfunun eseridir
Adaletin dünyada Allah'ın rahmet nazarıdır
Mukaddes görüşün gaybla şereflenmişken
Benim halimden, yaşadıklarımın niçin habersizdir
Dünya bana ne ettiyse cefa etti
Senin lütfun işimi görürse yeridir

Halkın korku ve ümit kıblesi
Sürekli sen olasan, feleğin dua kıblesi olduğu gibi

8 'Eyâ sanem nicesin hoş musun safâda mısın
Gül-ârâm(?) nicesin hoş musun safâda mısın'

9 'Hüve' kelimesi icmalde de sayfanın üst kısmında bulunmaktadır. Dolayısıyla bütçe v. 1b'den başlaması gerekirken bilinmeyen nedenle v. 2b'de başlamaktadır.

10 Şiir müsveddelerinin üzeri çizili olanlarında Muhyî veya Yahya ismi okunmaktadır. Eğer şiir müsveddelerini yazan Muhyî ise bu şahsın, 1509-10 bütçesinde Pir Muhyiddin ismiyle ikinci defterdar (Anadolu defterdarı) olarak kayıtlı olan kişi olması muhtemeldir. Dolayısıyla bunlar, Pir Muhyiddin'in veya Yahya isimli bir hazine personelinin karaladığı şiir müsveddeleri olmalıdır.

11 'Mülûk ve selâtin ve vüzerâ ve ulemâ ve beğler ve ekâbir ve ehl-i silâhın kuvvetine ve mertebelerinin izdiyâdına ve aralarında cem'ıyyet ve sohbetlere ve hastaların sıhhatine ve bâzârların revâcına'

Dönemi

İcmal ve bütçe, II. Bayezid'in saltanatının (1481-1512/886-918*) ortalarına, Davud Paşa'nın sadrazamlık döneminin (1482-1497/887-902) sonuna aittir. XVI. yüzyıla ait yayımlanan bütçelerin bazısında görev yapan defterdarların isimleri belirtilmiş iken bunlarda defterdarların ismi kaydedilmemiştir.¹² Bu belgeler, Rumeli ve Anadolu defterdarı olmak üzere iki defterdarın görev yaptığı döneme ait olup Fatih döneminde de birkaç kez defterdarlık görevine tayin edilen¹³ Leys Çelebi'nin (Nureddin Hamza)¹⁴ 1494-99 (900-905) tarihlerindeki

* Bu tarihlerin birincisi Miladi, ikincisi ve bundan sonra parantez içinde verilenler Hicri tarihi göstermektedir.

12 Mesela, "II. Bayezid Dönemine ait 1509-10 (Hicri 914) Tarihli Bütçe", *Osmanlı Maliyesi*, I, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, s. 22; Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", s. 433-35.

13 Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), V, 240.

14 İsmail Hâmi Danişmend'in tespitine göre;

Birinci defterdarlığı : 1479 (884) — 1482 (887)

İkinci defterdarlığı : 1486 (891) — 1492-93 (898)(?)

Üçüncü defterdarlığı : 1494-95 (900) — 1499-1500 (905)

Dördüncü defterdarlığı : 1502-3 (908)(?) — 1504-5 (910) olmak üzere dört kez defterdarlık görevine tayin edilmiştir (*İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul; Türkiye Yayınevi, 1971), V, 243-45).

Ancak, bunların tümünde başdefterdar görevinde olmadığı görülmektedir. Çünkü Nureddin Hamza, 18.11.1487 (1.12.892) tarihinde, birincisi Cendereci lakabıyla Muhyiddin Çelebi olan iki hazine defterdarının ikincisi olarak kayıtlıdır (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defter tasnifi (TSMA.d), 10730.0001). Ayrıca, 14.8.1491 (8.10.896)'da da Nureddin Hamza'nın Mevlana Nureddin ismiyle iki defterdarın ikincisi olduğu görülmektedir. Birinci isim ise yine Muhyiddin Çelebi'dir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, 91, 35a/68). Dolayısıyla Danişmend 1492-1493 (898) yılındaki şüphesinde haklıdır.

Bu durumda, Cenderezade Muhyiddin Çelebi gibi Anadolu defterdarlığından başdefterdar olan (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 1111) Nureddin Hamza'nın 14.8.1491 (8.10.896) tarihinden önce başdefterdarlıktan ayrılmış olması gerekirdi. Nişancı Mehmed Paşa da Cendereci'nin 1486 (891) yılında Rumeli defterdarı olarak atandığını ve 1494-95 (900) yılında azl edildiğini veya vefat ettiğini belirtmektedir (*Nişancı Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no. 04234-001, v. 42a).

Görüldüğü gibi Nureddin Hamza'nın ikinci defterdarlık döneminde başdefterdar olduğu şüphelidir. Danişmend bu defterdarlık dönemini bir tarih düşürme kıtasına dayandırmaktadır ki bu kıtada ise "Rum mülkü" ifadesi yer almaktadır. Rum kelimesi, Osmanlılarda Anadolu Selçuklularının hâkim olduğu yerleri gösteren coğrafi bir isim olarak kullanılmaktadır (Halil İnalçık, "Rumeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2008, XXXV, 232). Böylelikle 1486 (891) yılı Nureddin Hamza'nın Anadolu defterdarı olduğu tarih olduğu söylenebilir. Arşiv kayıtlarında da 1487 (892)'de ikinci isim olarak görüldüğüne göre İsa Fakih'in de başdefterdarlığı ile ilgili tarihler şüphelidir. Sonuç olarak defterdarlığa atanmanın başdefterdarlık olarak anlaşılması gerektirir.

başdefterdarlığının¹⁵ ilk yıllarına aittir.

Bütçe yılı

XVI. yüzyılda bütçe dönemi Rumî yıldır. Bu belgelerde ise Hicrî yıl esas alınmıştır. Bunlar,

a- 12.10.1493-1.10.1494 (1.1.899-30.12.899) (bir önceki yıl rakamları),

b- 30.11.1494-18.11.1495 (1.3.900-29.2.901) (icmal),

c- 19.11.1495-6.11.1496 (1.3.901-29.2.902) (bütçe) tarihli olup güneş yılında karşılık gelen tarihler kayıtlı değildir.

Görüldüğü gibi, iki ayrı belge birbirinin devamı niteliindedir. Ancak 1494-95 (900-901) icmali ile bununla karşılaştırılan 1493-94 (899) rakamları arasında iki aylık (Muharrem ve Safer) bir zaman aralığı bulunmaktadır. Bunun neden kaynaklandığı belirtilmemekle birlikte, 1494 (900) yılı Cenderezîde/Çandarlı Şemseddin/Muhyiddin Ahmed/Mehmed/Mustafa Çelebi'nin azil veya ölüm yoluyla defterdarlık görevinden ayrılıp Leys Çelebi'nin başdefterdar olduğu yıl olması nedeniyle bu aralığının başdefterdar değişikliğinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Danişmend bu yılda başdefterdar değişikliğinin kesin olduğu hükmüne varmaktadır ki buna göre değişikliğin Ekim-Kasım 1494'de olduğu söylenebilir. Bir başka ifade ile iki aylık boşluğun, değişikliğin Safer ayının sonlarında veya Rebi-ülevvel ayının başlarında olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Leys Çelebi,

15 Bu defterdarlığının başlangıç yılında Danişmend, Mehmed Süreyya (*Sicill-i Osmanî*, IV, 1267) ve Nişancı Mehmed Paşa (*Nişancı Tarihi*, v. 42a) ile mutabık kaldığından (Danişmend, *Kronoloji*, V, 244-45) 1494 (900) başdefterdarlığının başladığı yıl olarak kabul edilmiştir. Osmanlı mali teşkilatında bu dönemde genellikle “defterdârân-ı Hızâne-i âmirî” ifadesi kullanılmaktaydı (TSM.A.d, 10730.0002; İBB. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, 91, 35a/68; “II. Bayezid Dönemine ait 1509-10 (Hicrî 914) Tarihli Bütçe”, *Osmanlı Maliyesi*, II, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, 22). Bunların aralarında statü, protokol ve ünvan açısından fark bulunmamaktaydı (Fatih, *Atam Dedem Kanunu*, s. 6). Bunlardan biri Rumeli, diğeri ise Anadolu eyaletinin mali işlerini yürütmekteydi. Rumeli defterdarının değeri Rumeli beylerbeyliği verilerek artırılmıştı. (Fatih, *Atam Dedem Kanunu*, s. 9). Rumeli defterdarı, Anadolu defterdarından daha çok önem kazanmış ve Rumeli defterdarlığı başdefterdarlık statüsüne yükseltilmiştir. (Mübahat S. Kütükoğlu, “Defterdar”, *DİA*, 2008, IX, 95). Rumeli eyaletiyle başdefterdarlık ilişkisi XVII. yüzyıl başlarında da devam etmekteydi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Defteri, Mensuhat Kalemi (D.MNS), 1/19).

1493-94 (899) yılı rakamlarını kullanıp iki ayı da kapsayacak bir icmal hazırlama gereği duymamış olmalıdır. Ayrıca, 1493-94 (899) ile 1494-95 (900-901) icmal arasındaki artış yönlü gelir farkının özellikle belirtildiği görülmektedir ki bu da defterdar değişikliğini doğrular niteliktedir.¹⁶

1495-96 (901-902) bütçesinin süresi ise 1494-95 bütçe icmalinin bitiş tarihinden başlayıp hicri yıl itibariyle bir yıl olduğundan icmal ile karşılaştırma imkânı vermektedir.

Önemi

Bu icmal ve bütçenin yayımı ile Osmanlı arşivleri kaynaklı XV. yüzyıl muhasebe verileri değerlendirilmeye başlanmış olmaktadır. Ayrıca icmalen de olsa hicri 900'lü yıllardan öncesinin rakamları ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, II. Bayezid'in saltanatının sonlarına ait bütçe rakamlarına ulaşılmış¹⁷ olması nedeniyle bu sultanın saltanat dönemine ait iki bütçe rakamlarını bazı zorluklara rağmen karşılaştırma imkânı bulunmaktadır.

İlaveten, icmalin sonunda bulunan "Tahrîren fi't-tâsi' min Rebîulâhir sene ihdâ ve tis'a mie" (9.4.901) ibaresi, bu dönemde maliye bürokrasisinin işleyiş hızı hakkında bilgi vermektedir. İcmalin, yılın son gününden (19.11.1495) belgenin yazım tarihine (27.12.1495) kadar 39 günde hazırlanmış olduğu görülmektedir. Bu, aynı zamanda belgenin temize çekildiği tarihi belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı bütçeleri temize çekildikten sonra hata ihtimaline karşı mukabele edilmekteydi.¹⁸ Bu icmal ve bütçe de bu işleme tabi tutulmuş olmalı ki, hesaplama hatası bulunmamaktadır.

Özellikleri

İcmal ve bütçe ay yılına göre Osmanlı Devleti'nin tam bir mali yılın hesaplarını ihtiva etmektedir. Ancak, başlangıç tarihleri Muharrem olmayıp Rebiulevvel

16 1524-25, 1547-48, 1567-68 ve 1582-83 yıllarına ait bütçelerde de bir önceki yılın rakamlarının kaydedildiği görülmektedir. Bu tarihler de defterdar değişikliğinin söz konusu olduğu yıllardır. 1547-48 bütçesi hariç diğerlerinde bütçe gelirlerinin önceki yıldan yüksek olduğu görülmektedir. 1548 senesi ise görevden alınan Sinan Çelebi'nin defterdarlığının son yılıdır (bkz. Danişmed, *Kronoloji*, V, 449, 251, 252, 254).

17 "II. Bayezid Dönemine ait 1509-10 (Hicri 914) Tarihli Bütçe", *Osmanlı Maliyesi*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, s. 22-30.

18 TSMA.d, 2143, 1a.

ayıdır. Bütçede, belgenin tam olduğunu doğrulamak için her varağın başına “tetimme-i muhâsebe-i vâridât ve mesârif-i Hızâne-i âmire an gurre-i Rebûlevvel sene 901 ilâ gâyet-i Safer sene 902” ifadesi yazılmıştır. Her iki belgede hem hat hem de muhasebe tekniği bakımından dönemin özelliklerini göstermektedir.

Bu icmal ve bütçe XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar yayımlanmış bütçelerin çoğunluğunda olduğu gibi fiili gelir ve gider kayıtlarıdır. İcmalde, ‘Rumeli’nden ve Anadolu’dan gelen akçeyi ve filoriyi¹⁹ beyân eder.’ ifadesi mevcuttur. Bütçede ise, hem Rumeli ve Anadolu vilayetlerinden önce hem de gelir kalemlerinin başında ‘an’ ibaresi vardır ki, bu da söz konusu yıl içinde hazineye gelen nakdi belirtmek amacıyla kullanılmaktadır.

İcmal kayıtlarda, hazineye akçe ve filori cinsinden giren paralar belirtilmiş olup maden (külçe) olarak altın ve gümüş tahsil edilip edilmediği kaydedilmemiştir. 1493-95 yıllarında da değerli maden girişi muhtemeldir. Akçe rakamları 1495-96 bütçesi ile karşılaştırıldığında kıymetli madenlerin değerlerinin akçe miktarına dâhil edildiği kabul edilebilir.²⁰

Öte yandan, icmalde 1493-94 ve 1494-95 yılı rakamlarının karşılaştırılmasında gelirden akçe farkı belirtilmesine karşın filori ve harcamalardaki farklar ihmal edilmiştir. Bakiye hesabında ise akçe miktarları dikkate alınıp filoriden harcama yapılıp yapılmadığına dair bilgi verilmemiştir. Ayrıca, 1493-94 yılı hazine gelirleri ve Rumeli eyaletinden tahsil edilen gelirler 1494-95 yılında ortaya çıkan artış akçe bazında belirtildikten sonra, Osmanlı’da üst hesap birimi olan *kese* olarak da hesaplanmıştır. Ancak küsur kalan akçe miktarı önemsenmemiştir. Bu tarihlerde 30.000 akçenin bir kese kabul edildiği görülmektedir.

Bütçede, daha önce yayımlanan bütçelerin bazısında görülen, bir önceki yılın hesaplarını ilave etme ihtiyacı duyulmamıştır.

1494-95 (900-901) icmali

Başdefterdar değişikliği üzerine hazırlanmış olan icmal, önceki başdefterdar Muhyiddin Çelebi ile Leys Çelebi dönemini karşılaştırmakta ve Leys Çelebi’nin

19 Osmanlı’da filori, başlangıçta Venedik dukası için kullanılmakta olup zaman içinde hem kendi bastıkları hem de Avrupa kaynaklı altın paraları ifade etmeye başlamıştı. Böylece, dinar, hasene gibi sadece altın para karşılığı kullanılmıştır (Halil İnalçık, “Filori”, *DİA*, 1996, XIII, 106).

20 Bunların, belki önemsenmediğinden ya da başka nedenlerle göz ardı edilmesi de ihtimal dâhilindedir.

gelir tahsilindeki başarısını göstermektedir.²¹ Leys Çelebi'nin gelir tahsilindeki başarısı İsa Fakih'ten sonra defterdar olmasıyla ilgili olarak (891 hicri yılına eşit olan) tarih düşürmek için yazılan kıtada da görülmektedir:

“Rûm mülkün yine kılmağa harâb
Leys çün geldi ve İsâ gitdi”²²

Buradaki *harâb* kelimesi, aşırı vergi tahsiliyle reayanın perakende ve perişan olması sonucu ülkede üretimin azalması anlamında kullanılmaktadır. Aşırı vergi tahsili ise iltizam sistemi ile ilgilidir. Bu anlayış daha sonraki dönemlerde de görülmektedir.²³ Ancak henüz iltizam sisteminin yaygınlık kazanmadığı, belki mukataa usulünün yeni sistemleşmeye başladığı²⁴ bu dönemde ortaya çıkması dikkat çekicidir.

Leys Çelebi, gelir tahsilindeki başarısını vurgulamak için bütçenin genel rakamlarındaki olumlu yöndeki farkı belirtmekle yetinmeyip ayrıca Rumeli defterdarı olarak Rumeli'den tahsil edilen gelirlerin karşılaştırılmasını amaçlar biçimde icmal hazırlatmıştır.²⁵

1493-94 ile 1494-95 yılları arasında iki aylık bir boşluğun yanı sıra 1493-94 yılında yalnız Rumeli rakamları kaydedilmiş olup Anadolu'dan tahsil edilen gelirler bulunmamaktadır. Ancak bu çok önemli olmayıp genel rakamlardan Anadolu'nun gelirlerini bulmak mümkündür (bkz. Tablo 1).

21 Osmanlı'da defterdarların başarılı olmasının şartları arasında, miri gelir kaynaklarını devletin gelirlerini artıracak şekilde deruhte etmek ve gelirleri yıl içinde tahsil etmek, gereksiz masrafları azaltmak ve haksız ödemeleri önlemek (tasarruf) ve bakaya (önceki yıllardan kalan devlet alacaklarının) tahsiline gayret etmek bulunmaktadır.

22 Mehmed Arif, “Kanunnâme-i Âl-i Osman'ın takdimi”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, XIII (1 Nisan 1328)'den ayırbaşım (İstanbul, 1330), s. 6.

23 Lütü Paşa, Kanuni'ye verdiği cevapta, kendi dönemi ile Rüstem Paşa'nın dönemlerinin karşılaştırılmasında vergi yükü ve üretim düşüşüne vurgu yapmaktadır (Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1988), s. 21). İltizam sisteminin yaygınlık kazanması Rüstem Paşa'nın dönemindedir.

24 Bu durum, mukataa gelirlerinin bütçe içindeki payından da anlaşılmaktadır.

25 Leys Çelebi, ilmiye mensubu olup muhasebeciliği çok güçlüdür. Danişmend, *Kronoloji*, V, 243.

Tablo 1: 1493-94 (899) ve 1494-95 (900-901) Yılları İcmalleri*

	1493-94 (899)				1494-95 (900-901)				Fark			
	Akçe	%	Filori	%	Akçe	%	Filori	%	Akçe	%	Filori	%
Rumeli	45.530.236	88,60	30.809	60,56	56.749.114	89,63	52.270	81,36	11.218.878	94,04	21.461	160,48
Anadolu	<u>5.856.118</u>	11,40	<u>20.064</u>	39,44	<u>6.567.069</u>	10,37	<u>11.976</u>	18,64	<u>710.951</u>	5,96	<u>-8.088</u>	-60,48
Gelirler	51.386.354	100	50.873	100	63.316.183	100	64.246	100	11.929.829	100	<u>13.373</u>	100
Harcamalar	56.594.089	110,13	-	-	59.364.334	93,76	-	-	<u>2.770.245</u>	23,22	-	-
Kalan	-5.207.735	-10,13	-	-	3.951.849	6,24	-	-	<u>9.159.584</u>	76,78	-	-

* Altı çizili rakamlar hesaplanmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre 1494-95 yılında bir önceki yıla göre akçe cinsinden gelirler % 23,22 ve harcamalar % 5 arttığı, kalanın 1493-94 yılı açığının % 76'sını karşıladığı görülmektedir. 1494-95 yılında kalan % 175,88 ve filori adedi % 26 artış göstermiştir.

Her iki yılda hazineye giren akçenin % 90'a yakın bölümü Rumeli eyaletinden tahsil edilmiştir. Rumeli'den gelen akçe % 24 oranında artış gösterirken Anadolu'dan gelen akçenin artışı % 12'dir. Filorinin ise 1493-94 yılında yaklaşık % 40'ı Anadolu'dan gelirken 1494-95 bütçe yılında bu oran neredeyse yarı yarıya düşmüştür. Rumeli'den gelen filori miktarında ise % 70 artış olmuştur.

Ayrıca, hazineye giren filorinin hangi para cinslerinden oluştuğu ve bunların akçe değerleri kaydedilmediği gibi toplam akçe değeri konusunda da bilgi mevcut değildir. Bu döneme ait belgelerde buna benzer hesaplamalar görülmektedir. Bazı belgelerde altın paraların miktarı belirtilip kur değeri veya akçe karşılığı kaydedilmemektedir.²⁶ Bazılarında ise hasenenin kur değeri belirtilmeden toplam akçe karşılığı hesaplanmıştır.²⁷ Ayrıca hem kur değeri hem de toplam akçe karşılığı hesaplanan belgeler de mevcuttur.²⁸ Gerçekte bu önemli bir eksikliklerdir. Çünkü Osmanlı maliyecileri hazine sayımlarında altın paraların ve değerli madenlerin akçe karşılıklarını hesaplamaktadırlar. İcmal ve bütçede hesaplanmamış olması hazineye filori ve değerli maden girişinin bütçe hesaplarına etkisinin önemsiz olduğu düşünülmüş olmalıdır. Ancak bu sorunu hata payı ile çözmek mümkündür.

26 TSMA.d, 2198.0001-2, 2238.0001.

27 TSMA.d, 10730.0001, 2a. Bu belgede hasene-i mütenevvia olarak kaydedilen altın paraların kur değeri, İstanbul kulesinde olanların 52,70 taşra hazinesindekilerin 53,42 akçe hesaplanmaktadır.

28 TSMA.d, 10730.0001, 3a.

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİLİNER EN ESKİ (1495-1496)
BÜTÇESİ VE 1494-1495 YILI İCMALİ

Kasım-Aralık 1487 (Zilhicce 892) tarihinde yapılan iç hazine sayımında haseneha-i mütenevvia adı altında kaydedilen altın paralar (sikke); Sultaniye (Osmanlı altın parası), Eşrefiye (Mısır altın parası), Efrenciye (Venedik dukası) ve Engürüsiye'den (Macar altın parası) oluşmaktaydı.²⁹ 1499-1500 (905) yılında da aynı altın paraların tedavülde oldukları görülmektedir.³⁰ Böylelikle icmal ve bütçe yıllarında da aynı yabancı paraların tedavülde oldukları kabul edilebilir.

Tablo 2: 1487-1525 yıllarında külçe altın ve gümüşün ve altın paraların kur değerleri (akçe)

Yıllar	Sultani (sikke)	Efrenciye (sikke)	Engürüsiye (sikke)	Eşrefiye (sikke)	Altın (miskal)	Gümüş (dirhem)
1487 (892)	54	54	52	45		
1489 (894)				47-50		- 4
1491 (896)	52	52	50	50		
1496 (901)		53				
1497 (99/902-904)		54		52		
1499 (1500/905)	54	54	52	52		
1501 (1502/907)					60	
1509 (10/914-15)		54		50-52	60	4
1524 (25/930-31)	55	55	53	35	65	4

Kaynaklar: TSMA.d 10730.0001, 3a; Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, 1988), s. 188, 214, 225, 236; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999), s. 68-69 ve "1433-1788 Yılları Arasında Akçenin Saf Gümüş İçeriği, Venedik Dukası Karşısındaki Değeri ve Tüketici Fiyatları Endeksini Gösterir Tablo", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler 2 C.*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), Ek: CD; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)", *Ortaadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Gelişme Dergisi: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı* (1978), Tablo 3 ve "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM) Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI, 1-4 (1985), s. 415-452; "Kanunname-i İhtisab-ı Bursa", Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, (İstanbul: FEY Vakfı, 1990), II, 209; "II. Bayezid Dönemine ait 1509-10 (Hicri 914) Tarihli Bütçe", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), II, 22-30.

Tablo 2'de altın paraların kur değerleri, bütçe ve icmal tarihlerinde 50-54 akçe aralığındadır. Efrenciyenin değerinin 53 akçe olduğu görülmektedir. Efrenciye ile Sultani'nin kur değerlerinde bir paralellik mevcuttur. Dolayısıyla icmal ve bütçe yıllarında Sultani'nin kurunun da 53 akçe kabul edilmesi yanlıtıcı olmaz.

29 TSMA.d 10730.0002, v. 1b; Speros Vryonis, "Laonicus Chalcocondyles and the Ottoman Budget", *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, 7 (1976), s. 430, dipnot: 26.

30 Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)", *Ortaadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Gelişme Dergisi: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı* (1978), Tablo 3; Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, 1988), s. 214; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999), s. 69.

Aynı tarihlerde Eşrefiye ile Engürüsiye'nin de değerleri birbirine eşit olup 50-52 bandında seyretmektedir. Ayrıca, II. Bayezid tağşiş politikası uygulamadığı için³¹ icmal ve bütçe dönemlerinde akçenin değerinde düşüş olmamıştır. Nitekim 1481 ile 1512 yılları arasındaki otuz yılda akçe ve gümüş ağırlığı kırat olarak % 8,9 düşüş göstermiştir.³² 1491-1550 yılları arasında (59 yıl) 100 dirhem gümüşten kesilen akçe miktarı ve akçenin gram olarak ağırlığı değişmemiştir.³³

Bunlara ek olarak, bütçede altın paraların % 19,46'sını Efrenciye oluşturmaktadır (bkz. Tablo 5). % 61,98'i Rumeli eyaletinden hazineye giren altın paraların (bunların % 44'ü cizye vergisi olarak gayrimüslimlerden tahsil edilmiştir) da büyük oranda Efrenciye'den oluştuğu söylenebilir. Sonuç olarak birim hasene-i mütenevyanın kur değerini 53 akçe kabul etmek bütçe ve icmalin toplamını en yüksek miktarda belirlemek demektir. Reel durum ise 53 akçenin biraz altında gerçekleşecektir (bkz. Dipnot 27).

Buna göre icmal rakamları akçe cinsinden hesaplandığında hata payı ile Tablo 3'deki sonuçlara ulaşılmaktadır. Hesaplamalar sonucu, 1494-95 yılında bir önceki

Tablo 3: 1493-94 (899) ve 1494-95 (900-901) Yılları İcmalleri ve Para Cinsi Oranları

	Akçe	%	Filori [*]	%	Toplam		
					Akçe	%	
1493-94 (899)	Rumeli	45.530.236	96,54	1.632.877	3,46	47.163.113	100
	Anadolu	5.856.118	84,63	1.063.392	15,37	6.919.510	100
	Gelirler	51.386.354	95,01	2.696.269	4,99	54.082.623	100
	Harcamalar	56.594.089	100	-	-	56.594.089	100
	Kalan	-5.207.735	-207,36	2.696.269	107,36	-2.511.466	100
1494-95 (900-901)	Rumeli	56.749.114	95,35	2.770.310	4,65	59.519.424	100
	Anadolu	6.567.069	91,19	634.728	8,81	7.201.797	100
	Gelirler	63.316.183	94,90	3.405.038	5,10	66.721.221	100
	Harcamalar	59.364.334	100	-	-	59.364.334	100
	Kalan	3.951.849	53,72	3.405.038	46,28	7.356.887	100

* Akçe karşılıkları

31 Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 46.

32 Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), Tablo 7.

33 Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 68.

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİLİNER EN ESKİ (1495-1496)
BÜTÇESİ VE 1494-1495 YILI İÇMALI

yıla göre gelirlerde % 23,37 artış söz konusu olduğundan filorinin bu artışta belirgin bir etkisinin olmadığı görülmektedir (% 0,15). Ancak her iki yılda da filorinin gelirlere katkısı birbirine yakındır (% 5,25 ve % 5,38). Muhtemelen bu nedenle filorinin akçe değeri önemsenmemiş olmalıdır.

Harcamalar akçe cinsinden kaydedildiğine göre filorilerin kur değerleri belirlenip gelirlere dâhil edilmesi problem oluşturmayacaktır. Ancak filorinin gelirlere ilave edilmesi 1493-94 yılındaki bütçe açığını % 50 azalmaktadır. 1494-95 yılındaki gelir artışının % 22'si ile artan giderler karşılanmıştır (bkz. Tablo 4).

Tablo 4: 1493-94 (899) ve 1494-95 (900-901) İcmalleri (Hesaplanan)

	1493-94 (899)		1494-95 (900-901)		Fark	
	Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%
Rumeli	47.163.113	87,21	59.519.424	89,21	12.356.311	97,77
Anadolu	6.919.510	12,79	7.201.797	10,79	282.287	2,23
Gelir	54.082.623	100	66.721.221	100	12.638.598	100
Gider	56.594.089	104,64	59.364.334	88,97	2.770.245	21,92
Kalan	-2.511.466	-4,64	7.356.887	11,03	9.868.353	78,08

Her iki yıl rakamları karşılaştırıldığında ise, Rumeli eyaletindeki artış % 25 iken Anadolu'daki % 11 oranındadır. Anadolu eyaletinin bütçe gelirleri içindeki payı küçülürken Rumeli gelirleri, bütçenin yaklaşık % 90'ını, iki yıl arasındaki gelir farkının % 98'ini oluşturmaktadır. Giderler % 4,89 artmıştır (bkz. Tablo 4). Bu dönemde Rumeli eyaletinin oldukça etkin olduğu görülmekte olup bütçenin açık ve fazla vermesi bu eyaletin gelirlerindeki artış ve azalışa bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıca 1494-95 yılında Rumeli eyaletinden gelen hazine gelirleri bütçedeki masrafları karşılamaktadır.

1495-96 (901-902) bütçesi

a) Başlık

Bütçenin başlığı, 'Hazinenin Gelir ve Gider Muhasebesi'dir. Muhasebe terimi gerçekleşmiş hesapları konu edindiğinden bütçe diye tanımladığımız bu tür belgeler geçmiş dönemin hesaplarıdır. 'Hızane-i âmire', hazinenin amir, üst hazine

BAKİ ÇAKIR

Tablo 5: Osmanlı Devleti'nin 19.11.1495-6.11.1496 (1.03.901-29.02.902) Tarihli Bütçesi*

	Nakdiyye		Hasene-i Mütenevvia		Zer				Nukre	
	Akçe	%	Sikke	%	Miskal	Dirhem	Kırat	%	Dirhem	%
Muhasebe-i vâridât ve mesârif-i Hizâne-i Âmirre ammerahallâhü teâlâ ilâ yevmi'd-dîn an gurri-i Rebiulevvel sene ihdâ ve tis'a mie (901) ilâ gâyet-i Saferi'l-muzaffer sene 902 gayr-ı ez mahsûl-i evkâf-ı Medine-i şerife şerrefhallâhü ve mahsûl-i bâğce-i hâssa ve kârbânsarây der Bursa ve zevâyid-i amâyir										
A.An vilâyet-i Rumili	53.778.325	87,74	31.849	61,98	1.072	0,5	6	100	564	22,96
1.An mukâtaât	10.991.876	17,93	1.139	2,22	1.072	0,5	6	100	557	22,68
2.An Cizye	36.972.966	60,32	22.635	44,05						
a. Sene-i sâbık cizyesinden tedâhül eden meblağ	6.052.966	16,37								
b. El-bâki li-ecl-i hâzihi's-sene	30.920.000	83,63								
3.An emvâl-i müteferrika	2.223.507	3,63	8.075	15,72					7	0,29
4.An rûsûm-ı Eflâkân	1.381.675	2,25								
5.An rûsûm-ı berevât	1.073.601	1,75								
6.An ispenç	453.469	0,74								
7. An rûsûm-ı bağât-ı vilâyet-i Siroz	401.525	0,66								
8. An rûsûm-ı yağcıyân ve küreciyân	134.615	0,22								
9. An behâ-i akmişe-i mütenevvia	145.091	0,24								
B.An vilâyet-i Anadolu	7.512.583	12,26	19.534	38,02					1.892	77,04
1.An mukâtaât	6.227.201	10,16	5.228	10,17						
2.An emvâl-i müteferrika	1.216.582	1,98	4.306	8,38					1.892	77,04
3.An mahsûl-i küre-i mis	68.800	0,11								
4.An cizye-i ümerâ-i Sakız			10.000*	19,46						
I.Asl-ı mâl fi sene	61.290.908	100	51.383	100	1.072	0,5	6	100	2.456	100
II.El-mesârif fi sene	52.798.220	86,14	10.397	20,23	1.081	1	100,85		7.290	296,82
III.El-bâki der hizâne-i Âmirre an vâridât-ı sene-i mezbur	8.492.688	13,86	40.986	79,77	-10	1	6	-0,85	-4.834	-196,82

* Altı çizili rakamlar hesaplanmıştır.

** Hasene-i Efrenciye

olduğunu gösterdiğinden altında hazinelerin bulunduğunu belirtir³⁴. Buradaki alt hazineler eyalet hazineleridir. Bu bütçede Rumeli ve Anadolu olmak üzere iki eyalet bulunmaktadır. 1509-10 yılında da iki eyalet mevcut iken 1524-25 bütçesinde ilave, Arap, Diyarbakır ve öteki eyaletler mevcuttur.³⁵ Bu yaklaşım Osmanlıların mali teşkilatını uyguladıkları İlhanlılar'da da görülmektedir. Hazinenin devamında hazine için dua cümlesi vardır ki bu da İlhanlı kaynaklıdır.³⁶

Bütçenin tarihi, Hicri ve Rumi yılbaşına göre olmayıp bir yıl önceki icmalin bittiği tarihten (29.2.901) başlayıp hicri bir yıldır. XVI. yüzyıl bütçelerinin Rumi yıl esas alınarak düzenlenmesine karşılık bu bütçenin hicri yıla göre düzenlenmesi, gelirlerin % 60'ından fazlasının cizye, Eflak resimleri ve ispenç adı altında gayrimüslimlerden Muharrem ayının başında tahakkuk ve tahsil edilmeye başlanmasından kaynaklanması muhtemeldir. Ayrıca mevacicp, vezaif vb. ödemeler hicri aylara göre yapılmaktadır. Ancak aylar 30 gün kabul edildiğinden bir hicri yıldan altı gün fazla ödeme yapılmaktadır. Bu durum hicri yıl esas alınarak tahsil edilen gelirlerle giderler arasında negatif fark oluşturmaktadır.

Son olarak, bütçe rakamlarına birtakım gelirlerin dâhil edilmediği kaydedilmiştir:³⁷

1- Medine vakıflarının geliri

1509-10 ve 1524-25 bütçelerinin başlığında da bu gelirlerin hazine hesaplarına dâhil edilmediği görülmektedir. 1509-10 bütçesinde "mahsûl-i evkaf-ı Mekke ve Medine-i şerife şerefehâllâhu teâlâ"³⁸ ve 1524-25'de "evkaf-ı Mekke-i şerife ve Medine-i münevvere şerrefehümâllahu teala ila eyyâmî'l-mukaddere" biçiminde

34 Âmire kelimesi, aynı zamanda padişaha, saraya veya devlete ait kurumlarda da kullanılmaktadır. Dolayısıyla hazine-i amire, tahsisat yapılan bu kurumların da denetleyicisi konumundadır.

35 XVI. yüzyılda da bütçeler eyalet tasnifiyle düzenlenmekteydi. Maliye bürolarının gelişmesiyle birlikte bütçeler XVII. yüzyıl ortalarına doğru defterdarlara bağlı kalemlerde tutulan defterlere göre düzenlenmeye başlanmıştı. Mesela, 1643-44 yılı bütçesi hazinede bulunan kalemlere ait defterler esas alınarak oluşturulmuştu. BOA, Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM), 569 (*Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Ek: CD).

36 Abdullah b. Muhammed Mazenderani, *Risâle-i Felekiyye*, haz. Walther Hinz (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1952), s. 126.

37 Bu gelirler bazı bütçelerde bir ek gelir veya ek bütçe halinde verilirdi. Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", s. 417.

38 "II. Bayezid Dönemine ait 1509-10 (Hicri 914) Tarihli Bütçe", *Osmanlı Maliyesi*, II, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, s. 22.

kaydedilmiştir.³⁹ Bu bütçedeki “mahsûl-i evkâf-ı Medîne-i şerîfe şerrefehallâhü” ifadesinin aynı vakıfları kastettiği görülmektedir.

2- Miri bahçenin geliri

Başlıkta, “mahsûl-i bâğçe-i hâssa” olarak yazılmış bu gelir kaleminin 1509-10 yılı gelirlerine de dâhil edilmediği görülmektedir. 1524-25 bütçesinde ise bu gelir, 29.830 akçe ile hazinenin olağan gelirlerinin dışındaki müteferrik paralar arasında kayıtlıdır.

3- Bursa'daki kervansarayın geliri

Bursa'da olduğu belirtilip ismi belirtilmeyen bir kervansarayın gelirinin de bütçe dışında bırakıldığı görülmektedir. Bu kayıt, 1509-10 ve 1524-25 bütçelerinde de görülmemektedir.

4- İmaretlerin fazlalıkları

“Zevâyid-i amâyir” adıyla kayıtlı bu gelir 1509-10 ve 1524-25 yıllarında da bütçe dışı bırakılmış olup bu imaretlerin padişahlara ait olduğu anlaşılmaktadır.

Bütçe başlık dışında gelir, gider ve kalan olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bütçede nakit (akçe, gümüş para), hasene (altın para), külçe altın ve gümüş (mal para, tartılan para) olmak üzere üç çeşit para bulunmaktadır. Külçe altının tartılmasında ağırlık ölçüsü, miskal⁴⁰, dirhem⁴¹ ve kırat⁴², gümüşün tartılmasında ise dirhem kullanılmaktadır. Her para ve değerli maden cinsinden yapılan harcamalar ayrı hesaplanmış olup paraların kalanları belirtilmiş ise de değerli madenlerde kalan hesabı yapılmamıştır.

Bütçenin öteki bütçelerde görülmeyen, bir diğer önemli özelliği hazineye giren para ve değerli maden cinslerinin hangi gelir kalemlerinden tahsil edildiğidir. Sakız adası cizyesi hariç her gelir kaynağından akçe olarak tahsilât yapıldığı görülmektedir. Altın paralar (sikke), Rumeli'de mukataa, cizye ve müteferrik kalemlerden, Anadolu'da mukataa, Sakız cizyesi ve müteferrik gelirlerden gelmiştir. Altın, yalnız Rumeli'de mukataa gelirlerinden tahsil edilmiştir. Gümüş ise, Rumeli'de yalnız mukataalardan, Anadolu'da ise müteferrik gelirlerden hazineye girmiştir.

39 Sahillioğlu, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, s. 433.

40 4,81 gr. Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1990), s. 6; 4.608 gr. Pamuk, *Paranın Tarihi*, Tablo 4.1, not: 2.

41 3,086 gr. Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, s.6.

42 0,192 gr. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 394.

Akçe cinsinden Rumeli eyaletinden tahsil edilen gelirler Anadolu'dan gelenlerin yedi katıdır. Hasene-i mütenevvia (muhtelif altın para) Rumeli ve Anadolu eyaletlerindeki mukataa, cizye ve çeşitli gelirlerden tahsil edilmiştir. Rumeli'den gelen hasene-i mütenevvia % 24 Anadolu'dan fazladır (bkz. Tablo 5).

Hazineye giren akçenin % 60'ı Rumeli eyaleti cizyelerinden, % 28'i mukataa gelirlerinden, % 5,6'ı muhtelif gelirlerden ve altın paraların % 63,5'u cizye, % 12,39'u mukataa, % 24'ü muhtelif gelirlerden tahsil edilmiştir. Külçe altının tümünün Rumeli bölgesinden ve mukataa gelirlerinden hazineye girdiği görülmektedir. Külçe gümüşün % 23'ü Rumeli'deki mukataa ve % 77'i Anadolu eyaletinde tahsil edilen ve bütçede ayrıntısının belirtilmesine gerek görülmeyen muhtelif gelirlerden oluşmaktadır. Rumeli bölgesinden tahsil edilen gümüşün % 99'u mukataa gelirlerindedir. Külçe altın ödemelerinin mültezimler veya aracı kişilerce yapıldığı söylenebilir.

Akçe cinsinden harcamalar gelirin 4/5'ini geçmektedir. Altın paraların ise % 80'i hazinede kalmış olup bu aynı zamanda 'kötü para iyi parayı piyasadan kovar' (Gresham kanunu) kuralının geçerli olduğunu göstermektedir. Bir başka ifade ile devlet altın paraları elinde tutma eğilimindedir. Külçe halindeki değerli madenlerin hazineye girenden daha fazlası harcamalara gitmiştir. Bu külçe gümüşte çok belirgin olup harcamalar, gelirin üç katına yakındır (bkz. Tablo 5).

Tablo 5'de görüldüğü gibi, icmaldeki filori ile ilgili sorun burada da mevcut olup ilave olarak bütçede külçe altın ve gümüşün değeri de belirtilmemiştir. Ancak külçe altın ve gümüş ile filorinin (bütçede, hasen-i mütenevvia) kur değerini Tablo 2'ye göre hata payı ile hesaplamak mümkündür.

Bütçede altın paralar, Sakız Adası emirlerinin cizyesinden gelen 10.000 hasene-i efrenkiye dışında, hasene-i mütenevvia ismiyle kaydedilmiş olup cinsleri ve miktarları belirtilmemiştir. Dolayısıyla icmaldeki gibi altın para cinslerinin akçe karşılıklarının da kaydedilmesine gerek duyulmamıştır. Hasene-i mütenevvianın değeri için icmalde izlenen yöntem kullanılabilir.

Değerli madenlerin değeri ise, Tablo 2'ye göre altının miskalinin 60 ve gümüşün dirheminin 4 akçe olarak kabul edilmesi yanlış olmayacaktır.⁴³

43 1 miskal=1,5 dirhem (Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *DİA*, 1994, IX, 369; 1 miskal=24 kırat ("Kanunname-i Vilayet-i Şam", Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XV'inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1943), s. 220) esas alınmıştır.

Bu değerlere göre hesaplandığında, Değerli madenlerin bütçede önemli orana sahip olmadıkları görülmektedir (bkz. Tablo 6). Bütçe gelirleri % 4,56, giderler % 1,22 ve kalan % 25,34 artmaktadır.

Tablo 6: 1495-1496 (901-902) Bütçesinin Hesaplanan Gelirleri ve Tahsilât Cinsi Oranları (akçe)

	Nakit	%	Muhtelif Altın Paralar	%	Altın	%	Gümüş	%	Toplam	%
A. Rumeli vilayetinden	53.778.325	96,84	1.687.997	3,04	64.355	0,12	2.256	0,004	55.532.933	100
1. Mukataalardan	10.991.876	98,85	60.367	0,54	64.355	0,58	2.228	0,02	11.118.826	100
2. Cizyeden	36.972.966	96,86	1.199.655	3,14					38.172.621	100
Bir önceki yıla										
a. ait cizyeden tahsil	6.052.966	100							6.052.966	100
edilen meblağ										
b. Bu yıl tahsil	30.920.000	96,27	1.199.655	3,73					32.119.655	100
edilen meblağ										
3. Çeşitli mallardan	2.223.507	83,86	427.975	16,14			28	0,001	2.651.510	100
4. Eflâkların	1.381.675	100							1.381.675	100
resimlerinden										
5. Berat resimlerinden	1.073.601	100							1.073.601	100
6. İspençden	453.469	100							453.469	100
7. Siroz vilayeti bağ	401.525	100							401.525	100
resimlerinden										
8. Yağcı ve kürecilerin	134.615	100							134.615	100
resimlerinden										
9. Çeşitli kumaş	145.091	100							145.091	100
bahasından										
B. Anadolu vilayetinden	7.512.583	87,81	1.035.302	12,10			7.568	0,09	8.555.453	100
1. Mukataalardan	6.227.201	95,74	277.084	4,26					6.504.285	100
2. Çeşitli mallardan	1.216.582	83,77	228.218	15,71			7.568	0,52	1.452.368	100
3. Bakır küresi	68.800	100							68.800	100
mahsulünden										
4. Sakız adası			530.000	100					530.000	100
emirlerinin										
cizyesinden										
I. Gelir	61.290.908	95,63	2.723.299	4,25	64.355	0,1	9.824	0,02	64.088.386	100
II. Gider	52.798.220	98,80	551.041	1,03	64.900	0,12	29.160	0,05	53.443.321	100
III. Kalan	8.492.688	79,79	2.172.258	20,41	-545	-0,005	-19.336	-0,19	10.645.065	100

b) Gelir kısmı

Gelir kısmı daha sonraki bütçe örneklerinde olduğu gibi ayrıntılı olup gider kısmı icmalen kaydedilmiştir. Ayrıca, gelir kısmı yayımlanan XVI. yüzyıl bütçeleri gibi eyaletlere göre tasnif edilmiştir.

Bütçe gelirlerinin % 96'sı akçe olarak tahsil edilmiştir. Osmanlı maliyecileri bütçe değerlendirmelerini akçe cinsinden yapmalarından dolayı % 4,37'lik fark söz konusudur. Ancak bunu önemli görmemişlerdir.

Cizye gelirlerinin % 16,37'si önceki yıl tahakkuk edenlerden tahsil edilmiştir. Mali kayıtlarda bu *tedahül* terimi ile ifade edilmektedir ki bir hesap yılının gelirlerinin tahsilinin bir sonraki döneme kalması, farklı yıllara ait gelirlerin birbirine karıştırılması demektir. Bu tasvip edilmeyen bir durum olduğu için iltizam sözleşmelerinde de tedahülden kaçınılması yer alabilmekteydi. Önceki yıllara ait cizye gelirleri ile bütçe yılında tahsil edilen cizye gelirlerinin ayrı kaydedilmesi bu anlayışın bütçe döneminde mevcut olduğunu göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır. Bunun ortaya çıkma nedeni bütçenin hicri yılın başından başlamaması olabilir. Çünkü gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye vergisi hicri yılın başlangıcında tahakkuk etmiş olsa da tahsili çeşitli nedenlerden dolayı yıl boyunca sürebilmekte, hatta sonraki yıllara kalabilmektedir.

Sakız cizyesi hariç bütçe gelirlerinin tümünden akçe cinsinden (en düşük % 83,77) tahsilât bulunmaktadır. Akçe dışında altın paralar (sikke) ile en yüksek oranlı gelir (% 16) Rumeli ve Anadolu eyaletinden tahsil edilen çeşitli gelirler toplamalarında görülmektedir. Sonra Anadolu mukataalarından ve Rumeli cizyesinden tahsil edilmiştir. Külçe altın ve gümüş bütçe gelirleri içinde önemli görülebilecek bir paya sahip değildir. Rumeli gelirlerinin % 98'i, Anadolu eyaletinin gelirlerinin ise, % 88'i akçe cinsinden tahsil edilmiştir. Rumeli eyaleti cizye gelirlerinin bir önceki yılına ait olanlarının tamamı akçe ile tahsil edilmiştir (bkz. Tablo 6). Toplam mukataa gelirlerinin % 98'i, toplam cizye gelirlerinin % 95'i akçe olarak ve bütçe gelirlerinin % 4,67'si resim adı altında tahsil edilmiştir. Bütçenin gelir yapısına bakıldığında, yaklaşık 2/3'ünün tarım ya da daha genel olarak üretime bağlı olmayan gelirlerden oluştuğu görülmektedir.

c) Harcamalar

Bütçede öteki bütçelerin aksine masraflar ayrıntılı kaydedilmeyip icmalen verilmiştir. Ancak gelir kısmındaki gibi para ve değerli maden cinslerinden yapılan harcamalar ayrı kaydedilmiştir.

Harcamaların % 99'u akçe cinsi para ile yapılmıştır. Külçe altın ve gümüş ile yapılan ödemeler bütçe içinde önemli bir paya sahip olmamasına rağmen hazineye gelenlerden yüksektir. Akçe ile tahsil edilen gelirlerin aynı para cinsinden

giderleri karşılama oranı % 116, altın paraların % 494, külçe altının % 99 ve külçe gümüşün % 34'tür. Toplamda ise bu oran % 120'dir. Muhasebede bu akçe altın paralarda fazla, külçe altın ve gümüşte açık anlamına gelmektedir. Külçe altın ve gümüşteki açık akçe ve altın paralar tarafından kapanmış olsa da gerçekte bu fark hazine mevcudundan karşılanmış olmalıdır.

Rumeli eyaletinin gelirleri bütçe giderlerinin tamamını karşılamakta hatta bir milyon akçeye yakın fazla verir durumdadır. Bu da Osmanlı'nın bu bölgeye yönelik fetih politikası sonucu ortaya çıkmıştır.

d) Kalan kısmı

Bütçenin toplamında gelirler giderlerden % 20 fazladır. Bunun 4/5'ü akçe cinsinden olup 1/5'i altın para cinsindedir. Değerli madenlerde ortaya çıkan bütçe açığı binde iki oranında olup önemsizdir.

Karşılaştırma

İcmal ve bütçenin eyalet ve toplam gelir-giderleri imkân verdiğiinden daha önce yayımlanmış olan bütçelerle karşılaştırılması mümkündür. Bütçenin gelirleri ise, eyaletler tasnifiyle ve gelir kalemlerine göre ayrıntılı biçimde karşılaştırılabilmektedir. Bu çalışmada 1509-10 ve 1524-25 yılı bütçeleriyle karşılaştırma tercih edilmiştir.⁴⁴ 1509-10 yılı bütçesiyle herhangi bir sorun olmadan karşılaştırılabilmesine rağmen 1524-25 ve daha sonraki yıllara ait bütçelerle karşılaştırılmada akçenin değer kaybı, bütçe gelirlerinin çeşitliliği gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. İkincisi, 1524-25 ve sonraki yıllara ait bütçeler çeşitli çalışmalara konu olmuştur.⁴⁵

44 1509-10 bütçesinin aynı teknikte hazırlanması ve aynı padişah dönemine ait olması, 1524-25 bütçesi ise gerek bütçe tekniğinin değişmesi gerekse mali teşkilatın genişlemesini göstermesi nedeniyle tercih edilmiştir. Ayrıca bütçe rakamlarının onlar basamağından yüzler basamağına çıkmasının -dolayısıyla bütçe gelir-giderlerindeki artışın izlenmesinin- karşılaştırma için anlamlı olacağı düşünülmüştür. Öte yandan akçenin değer kaybının düşük olması karşılaştırmayı kolaylaştıran nedendir.

45 Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", s. 415-452; Ahmet Tabakoğlu, "XVII-XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *IÜİFM Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI, 1-4 (1985), 389-414; Baki Çakır, "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", *Osmanlı Maliyesi*, I, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, 167-195.

Karşılaştırılması söz konusu olabilecek iki bütçe daha bulunmaktadır. Birincisi, Laonicus Chalcocondyles'in kaleme aldığı, bu çalışmaya konu olan bütçeden 20 yıl öncesine ait 1475 tarihli bütçedir. Ancak bütçenin gelir kalemleri karşılaştırmaya imkân vermediği gibi kendi içinde de tutarlı görünmemektedir. Yalnız Rumeli'deki gayrimüslimlerden tahsil edilen vergilerin 1495-1496 bütçe rakamlarıyla aynı düzeyde (40.500.000 akçe) olduğu görülmektedir. Ancak bu gelir kaleminin bütçe içindeki payı ise, % 22,5'dir.⁴⁶ İkincisi, TSMA.d, 4951 numaralı tarihsiz belgedir. Mehmet Genç – Erol Özvar'ın 1525-1565 yılları aralığına tarihlendirdikleri⁴⁷ bu belge, gelir kalemleri ve miktarlar açısından karşılaştırmaya imkân vermekle birlikte tahminî bütçedir. Tahminî bütçe, hazinenin yıllık gelir potansiyelini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak bu rakamların reel durumla karşılaştırılması anlamlı olmayacağı gibi yanıltıcı da olabilir.⁴⁸ Bu nedenlerle bu çalışmaya konu olan bütçe ve icmalin sonraki 30 yıllık dönemdeki bütçelerle karşılaştırılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

İcmaldeki Rumeli eyaleti gelirlerinin bütçedeki toplam giderleri karşılama, 1495-96 bütçesinde de görülmektedir. İcmalde gelirlerdeki artış oranı harcamalardan fazla olmasıyla gerçekleşen bu durum, bütçede masrafların % 10 oranında azaltılmasıyla sağlanmıştır (bkz. Tablo 7).

1494-95 ile 1509-01 yıllarında Rumeli eyaleti gelirleri miktar olarak değişiklik göstermemesine rağmen bütçe içindeki payı azalma eğilimine girmiştir.

Rumeli eyaleti olarak tasnif edilen gelirlerin bütçe içindeki oranı 30 yılda % 24,32 gerilemiştir. Anadolu eyaleti ismiyle tahsil edilen gelirlerin payında ise bir değişme görülmemektedir. Toplam bütçe gelirleri 1520'lerde 100 milyon akçeyi geçmiştir. Bu artış gelir çeşitliğinden, gelir kaynaklarının artışından ve akçenin değerinin düşmüş olmasından kaynaklanmıştır. Buna paralel olarak giderler de artmış olup bütçe fazlalığı % 10-11 civarında gerçekleşmiştir. İnceleme döneminin sonunda bütçe gelirlerinin ¼ ü Anadolu ve Rumeli eyaleti tasnifinin dışında (Anadolu ve Rumeli'den tahsil edilen olağanüstü gelirler ve diğer eyalet gelirlerinden) oluşmuştur.

46 Speros Vryonis, Laonicus Chalcocondyles and the Ottoman Budget, *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, 7 (1976), s. 425-26. Bu gelir miktarı, Venedik dukasının kur değerine göre, 901-902 yılında 47.700.000 akçeye karşılık gelmektedir.

47 "Tarihsiz Bütçe", *Osmanlı Maliyesi*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Ek: CD.

48 Ancak aynı yılın tahsil edilmiş gelirleri ile karşılaştırılması anlamlı ve muteberdir.

Tablo 7: 1493-1525 Yıllarını Kapsayan Dönemde Osmanlı Eyalet Gelirleri

	1493-94 (899)		1494-95 (900-901)		1495-96 (9001-902)		1509-10 (914-15)		1523-24 (929-30)		1524-25 (930-31)	
	Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%
Rumeli	47.163.113	87,21	59.519.424	89,21	55.532.933	86,65	59.496.968	81,57	87.117.173	74,53	88.851.038	62,89
Anadolu	6.919.510	12,79	7.201.797	10,79	8.555.453	13,35	13.440.977	18,43	20.283.043	17,35	18.492.512	13,09
Müteferrik paralar*	-	-	-	-	-	-	-	-	9.488.169	8,12	28.660.963	20,29
Müteferrik gelirler**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.268.145	3,73
Toplam Gelir	54.082.623	100	66.721.221	100	64.088.386	100	72.937.945	100	116.888.385	100	141.272.658	100
Giderler	56.594.089	104,64	59.364.334	88,97	53.443.321	83,39	68.468.298	93,87	118.783.849	101,62	126.581.347	89,60
Kalan	-2.511.466	-4,64	7.356.887	11,03	10.645.065	16,61	4.469.647	6,13	-1.895.464	-1,62	14.691.311	10,40

Kaynaklar: TSMA.d, 2588.0001, 9893.0001; "II. Bayezid Dönemine ait 1509-10 (Hicri 914) Tarihli Bütçe", *Osmanlı Maliyesi, II*, haz. Mehmet Genç - Erol Özvar, 22-30; Halil Sahilloğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", s. 415-452.

* Hazinesinin olağan gelirleri haricinde muhtelif işlerin bahası ile Rumeli ve Anadolu'dan gelen çeşitli paralar.

** Arap, Diyarbakır ve öteki vilayetlerden gelen gelirler.

1495-96 ve 1509-10 bütçesinde düzenli (mukarrer) düzensiz (gayr-ı mukarrer) gelir ayrımı yapılmamıştır. Gerek 'müteferrik paralar' gerekse müteferrik gelirler 1495-96 ve 1509-10 yılı bütçelerinde Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde tahsil edilen 'müteferrik mallar' başlığıyla kaydedilen gelirlerden farklı olup birincisi düzensiz gelirleri, ikincisi ise eyalet gelirlerini belirtmektedir.

Tablo 8'de görüldüğü üzere, birinci gelir kalemi olmamasına rağmen (bütçede % 27,5 oranındadır) mukataa gelirleri 1495-96 yılında birinci sırada kaydedilmiştir. 10 yıl sonra bütçe gelirleri içindeki payı % 39,17'ye, 30 yıl sonra ise % 42-45 seviyelerine yükselerek büyüklük olarak da bütçenin birinci gelir kalemi haline gelmiştir. Rumeli vilayetinden tahsil edilen mukataa gelirleri % 396, Anadolu'dan tahsil edilenler ise, % 242 artış göstermiştir. Bunun bir kısmı akçenin değerinin düşmesi nedeniyle olsa da önemli artıştır. Cizye gelirleri ikinci sırada kaydedilmiş olup bütçe içindeki payı % 60,39'dan 10 yıl sonra % 51,78'e, 30 yıl sonra % 34,97 ve 26,51'e düşmüştür. Müteferrik mallar adı altında tasnif edilen gelirler 1500-1501 yılında % 6,40 iken 1509-10 bütçesinde % 2 oranında gerçekleşmiş olup bu 1523-25 yıllarında aynı düzeylerde seyretmiştir.

1495-96 ile 1509-10 bütçelerinde olağanüstü gelir olduğu belirtilmeden Rumeli gelirleri arasında görülen çeşitli kumaş bedellerinden hazineye giren paralar 1524-25 bütçesinde Rumeli ve Anadolu eyalet gelirlerinin ekinde verilen listede düzensiz gelirler içinde görülmektedir. Ayrıca bu çalışmaya konu olan bütçenin

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİLİNE EN ESKİ (1495-1496)
BÜTÇESİ VE 1494-1495 YILI İÇMALI

başlığında hariç olduğu belirtilen 'mahsül-i bâğçe-i hâssa' da aynı listeye kaydedilmiştir.

Tablo 8: XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Eyaletlerdeki Gelir Kalemlerinin Seyri

	Yıllar*	1495-1496 (901-902)		1509-10 (914-15)		1523-24 (929-30)		1524-25 (930-31)	
		Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%
Rumeli vilayeti	Mukataalardan	11.118.826	17,35	17.242.664	23,64	36.946.474	31,61	44.040.873	31,17
	Cizyeden	38.172.621	59,56	36.898.201	50,59	40.001.273	34,22	36.491.459	25,83
	Muhtelif gelirlerden	2.651.510	4,14	698.917	0,96	2.033.424	1,74	3.069.777	2,17
	Eflâkların resimlerinden	1.381.675	2,16	2.008.421	2,75	982.873	0,84	1.136.576	0,80
	Berat resimlerinden	1.073.601	1,68	1.016.000	1,39	2.196.590	1,88	1.509.458	1,07
	İşpençeden	453.469	0,71	380.791	0,52	395.461	0,34	478.250	0,34
	Siroz vilayeti bağlarının resimlerinden	401.525	0,63	240.902	0,33	-	-	160.000	0,11
	Yağcıların ve kürecilerin resimlerinden	134.615	0,21	117.123	0,16	36.490	0,03	327.170	0,23
	Çeşitli kumaş bahasından	145.091	0,23	53.417	0,07	-	-	-	-
	Tezkerelerden elde edilen gelirler	-	-	242.774	0,33	536.854	0,46	39.255	0,03
	Gümüş kap kaçak bedelleri	-	-	226.944	0,31	-	-	-	-
	Sahibi ve varisi olmayan terekeler	-	-	370.814	0,51	481.386	0,41	450.717	0,32
Kaynağı belli olmayan gelir***	-	-	-	-	3.506.348	3,00	1.147.503	0,81	
Anadolu vilayeti	Mukataalardan	6.504.285	10,15	11.329.798	15,53	16.516.158	14,13	15.744.191	11,14
	Muhtelif gelirlerden	1.452.368	2,27	791.231	1,09	1.409.085	1,21	719.121	0,51
	Bakar küresi mahsulünden	68.800	0,11	160.575	0,22	526.280	0,45	592.095	0,42
	Sakız adası emirlerinin cizyesinden	530.000	0,83	869.770 ****	1,19	870m.467 *****	0,74	957.640 *****	0,68
	Tezkere gelirleri	-	-	130.111	0,18	139.774	0,12	231.258	0,16
	İkizciler koyun vergileri	-	-	72.285	0,10	-	-	-	-
	Sahibi ve varisi olmayan terekeler	-	-	87.207	0,12	171.786	0,15	163.285	0,12
	Bakar bedelinden	-	-	-	-	421.210	0,36	36.781	0,03
	Kaynağı belli olmayan gelir***	-	-	-	-	228.283	0,20	48.141	0,03
	Hazinenin düzenli gelirleri dışındaki gelirler	-	-	-	-	9.488.169	8,12	28.660.963	20,29
Arap, Diyarbakır ve diğer vilayetlerden	-	-	-	-	-	-	5.268.145	3,73	
Bütçe Gelirleri	64.088.386	100	72.937.945	100	116.888.385	100	141.272.658	100	

Kaynaklar: TSMA.d, 9893.0001; " II. Bayezid Dönemine ait 1509-10 (Hicri 914) Tarihli Bütçe", *Osmanlı Maliyesi, II*, haz. Mehmet Genç - Erol Özvar, 22-30; Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", s. 415-452.

* 1495-1496 (901-902) Hicri, ötekiler Rumi yıl bütçeleridir.

** 35.780 akçelik bu gelir hazinenin düzenli gelirleri haricinde muhtelif işlerin bahası ile Rumeli ve Anadolu'dan gelen çeşitli paralar içinde kaydedilmiştir.

*** Gelir kalemleri toplamı ile bütçe gelirleri arasındaki farktan oluşmaktadır.

**** Haracdandır.

***** An cizye-i gebrân-ı vilâyet-i Anadolu.

1495-96 ve 1509-10 bütçelerinde görülmeyen düzensiz vergilerden avarız ve nüzül gelirleri, 1523-24 yılındaki olağanüstü gelirlerin içinde kaydedilmiş olup % 7 ile bütçede üçüncü büyük gelir kalemini oluşturmaktadır. Aynı gelir kalemi 1524-25 yılında daha büyük miktarda olup bütçenin % 19'u ile yine üçüncüdür.⁴⁹ Ancak 1495-96 yılı bütçesinde 'muhtelif gelirler', 1509-10 yılı

49 Bu vergilerin içinde başka olağanüstü gelirlerde bulunmasına rağmen büyük kısmı avarız ve nüzül gelirleri olmalıdır. Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", s. 436; Avarız gelirleri XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde bütçenin üçüncü büyük gelir kalemi olarak görülürken XVII. yüzyıl

ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek olup üçüncü büyük gelir grubunu oluşturmaktadır.

Dolayısıyla bunların içinde avarız ve nüzül geliri olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte büyüklüğü konusunda; avarız ve nüzül gelirlerinin olabileceği veya perakende gelirlerin çeşitliliğinin oldukça fazla olduğu tahmin edilebilir. 1524-25 bütçesinde bunların içinde mevkufat gelirlerinin bulunduğu görülmektedir.⁵⁰

Bu çalışmaya konu olan bütçedekiler ile karşılaştırılamayan gelirler, 1509-10 yılında % 1,55 iken 1523-24'te % 12,35 ve 1524-25 yılında % 25,49 oranına yükselmiştir. Bunun bir nedeni belirtildiği gibi avarız ve nüzül gelirleri olmasıyla birlikte gelir çeşitliliğinin artması ve yeni eyaletler gelirlerinin bütçeye dâhil olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali

Öz ■ Osmanlı bütçeleri devletin gelir ve giderlerinin takip edilebileceği en güvenilir kaynaklardır. İktisat tarihi literatüründe incelenmiş olan bütçelerin en eskisi 16. yüzyıla aittir. Bu makalede şimdiye kadar tespit edilmiş arşiv kaynaklı en erken tarihli bütçe (1495-96) ile bir önceki yılın bütçe icmali (1494-95) incelenmektedir. Osmanlı fetih politikasının merkezi hazinenin gelir yapısı üzerindeki belirgin etkisi bütçeden kolaylıkla izlenebilmektedir. Cizye kalemi toplam bütçe gelirlerinin yarısından çoğunu oluşturmuş ve neredeyse tamamı Rumeli eyaletinden tahsil edilmiştir. Mukataa gelirleri ise bütçe içinde ikinci büyük paya sahiptir. Bütçe tarihinden 30 yıl sonra mukataa gelirleri hem miktar hem de oran olarak birinci sıraya yükselmiştir. 1495-96 bütçesinde avarız ve nüzül adı altında gelir kaydı yoktur, 1525 bütçesinde ise avarız ve nüzül vergisi düzenli tahsil edilmeyen çeşitli paralar başlığı altında üçüncü büyük gelir kalemi olarak kaydedilmiştir. 1495-96 bütçesi gelir yapısının yaklaşık 2/3'ünü üretime bağlı olmayan vergi gelirleri oluşturmaktadır. Hem 1494-95 yılı icmalinde hem de 1495-96 bütçesinde Rumeli eyaletinden tahsil edilen vergiler bütçedeki giderlerin tamamını karşılamış, hatta bütçe fazlası gerçekleşmiştir. Gelir-gider dengesi, 1494-95'te gelir tahsilindeki artıştan, 1495-96'da ise harcamalardaki azalmadan kaynaklanmıştır.

Anahtar kelimeler: bütçe, icmal, cizye, mukataa, gelir, gider, Anadolu eyaleti, Rumeli eyaleti.

ortalarına doğru bütçelerde gelirler “mukataat ve cizye ve avarız ve ağnam malları” olarak dört kalem halinde kaydedilmeye başlanmıştı. BOA, D.BŞM, 569 (*Osmanlı Maliyesi*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Ek: CD).

50 Sahillioğlu, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, s. 434-436.

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİLİNER EN ESKİ (1495-1496)
BÜTÇESİ VE 1494-1495 YILI İÇMALI

Ek I-A:

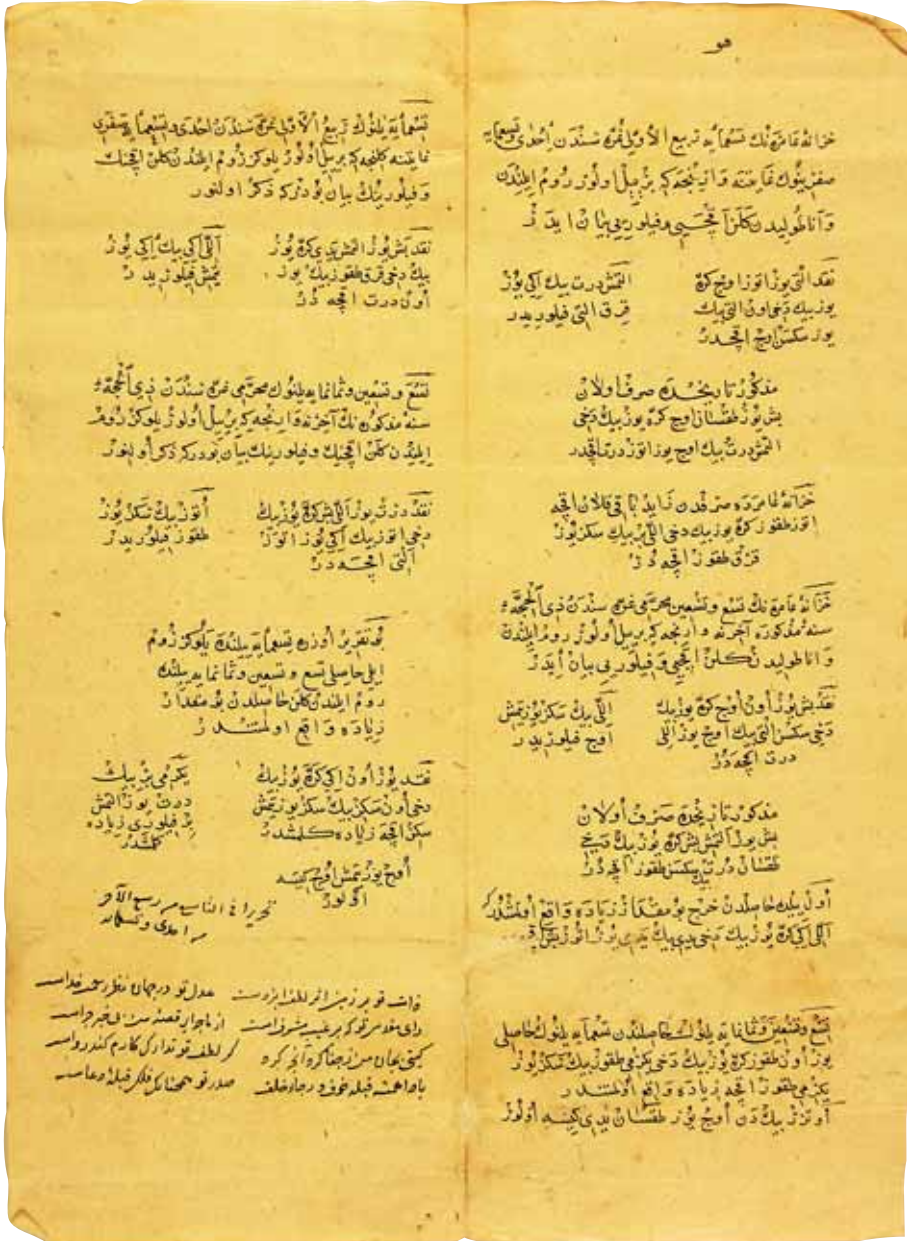
30.11.1494–18.11.1495 (1.3.900–29.2.901) İcmalinin Transkripsiyonu

[v. 1b]	Hüve	
I. A.	Hızâne-i âmirenin tis'a mie (900) Rebiulevvelî guresinden ihdâ ve tis'a mie (901) Saferinin gâyetine varınca ki bir yıl olur, Rumeli'nden ve Anadolu'dan gelen akçeyi ve filoriyi beyân eder.	
	1- Nakd, altı yüz otuz üç kerre yüz bin dahi on altı bin yüz seksen üç akçedir.	63.316.183
	2- Altmış dört bin iki yüz kırk altı floridir.	64.246
B.	Mezkûr târihde sarf olan beş yüz doksan üç kerre yüz bin dahi altmış dört bin üç yüz otuz dört akçedir.	59.364.334
C.	Hızâne-i âmirede sarfdan zâyid bâki kalan akçe, otuz dokuz kerre yüz bin dahi elli bir bin sekiz yüz kırk dokuz akçedir.	3.951.849
II. A.	Hızâne-i âmirenin tis'a ve tis'in [ve semâne mie] (899) Muharremi guresinden Zilhicce-i sene-i mezkûre (899) âhrine varınca ki bir yıl olur, Rumeli'nden ve Anadolu'dan gelen akçeyi ve filoriyi beyân eder.	
	1- Nakd, beş yüz on üç kerre yüz bin dahi seksen altı bin üç yüz elli dört akçedir.	51.386.354
	2- Elli bin sekiz yüz yetmiş üç floridir.	50.873
B.	Mezkûr târihde sarf olan beş yüz altmış beş kerre yüz bin dahi doksan dört bin seksen dokuz akçedir.	56.594.089
C.	Ol yılda hâsıldan harç bu mikdâr ziyâde vâki' olmuşdur ki, elli iki kerre yüz bin dahi yedi bin yedi yüz otuz beş akçedir.	5.207.735
III.	Tis'a ve tis'in ve semâne mie (899) yılının hâsıldan tis'a mie (900) yılının hâsılı yüz on dokuz kerre yüz bin dahi yirmi dokuz bin sekiz yüz yirmi dokuz akçe ziyâde vâki' olmuşdur.	11.929.829
	Otuz binden (30.000) üç yüz doksan yedi kîse olur.	397
[v. 2a]	I. A. 1. Tis'a mie (900) yılının Rebiulevvelî guresinden ihdâ ve tis'a mie (901) Saferi gâyetine gince ki bir yıl olur, yalnız Rumeli'nden gelen akçenin ve filorinin beyân[ı] budur ki zikr olunur.	
	1- Nakd, beş yüz altmış yedi kerre yüz bin dahi kırk dokuz bin yüz on dört akçedir.	56.749.114
	2- Elli iki bin iki yüz yetmiş floridir.	52.270
	Tis'a ve tis'in ve semâne mie (899) yılının Muharremi guresinden Zilhicce-i sene-i mezkûrenin 2. (899) âhrine varınca ki bir yıl olur, yalnız Rumeli'nden gelen akçenin ve filorinin beyân[ı] budur ki zikr olunur.	
	1- Nakd, dört yüz elli beş kerre yüz bin dahi otuz bin iki yüz otuz altı akçedir.	45.530.236
	2- Otuz bin sekiz yüz dokuz floridir.	30.809
	Bu takdîr üzere tis'a mie (900) yılında yalnız Rumeli hâsılî tis'a ve tis'in ve semâne mie (899) yılında Rumeli'nden gelen hâsıldan bu mikdâr ziyâde vâki' olmuşdur.	
	1- Nakd, yüz on iki kerre yüz bin dahi on sekiz bin sekiz yüz yetmiş sekiz akçe ziyâde gelmişdir.	11.218.878
	Üç yüz yetmiş üç kîse olur.	373
	2- Yirmi bir bin dört yüz altmış bir filori ziyade gelmişdir.	21.461
	Tahrîren fi't-tâsi' min Rebiulâhur sene ihdâ ve tis'a mie (09.04.901).	
	Zât-i tû ber-zemîn eser-i lutf-i İzed [e]st	Adl-i tû der-cihân nazar-ı rahmet-i Hudâst
	Re'y-i mukaddes-i tû ki ber-gayb müşerref est	Ez mâ-cerâ-yı kussa-i men bi-haber çerâst
	Kitl be-cân-ı men zi cefâ kerd ançî kerd	Ger lutf-i tû tedârik-i kârem koned revâst
	Bâdâ hemîşe kible-i havf u recâ-i halk	Sadr-i tû hemçunânk felek kible-i duâst ⁵⁰

Kaynak: TSMA.d 2588.0001, v.1b-2a.

51 Hezec: Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün.

Ek I-B: 30.11.1494-18.11.1495 (1.3.900-29.2.901) İcmalinin Metni

خواجه قانعك شمعاً به فریبغ الا و فریبغ سندن اهدی صیغیه
 سفین بونک غار حته و ازینجه که بر پیل اولور روم ایلیک
 و انا طویلیدن کلن ایشی و فیلیور بیانی ایدر
 نقد ائی یوز اوج کفه الشره رت بیک ائی یوز
 یوز بیک دیوانی ایشیک قرق ائی فیلیور بیدر
 یوز سکن ایشیک ایدر

مذکور تا ریخته صرف اولان
 بش یوز طغسنا اوج کوه یوز بیک دخی
 ایشیک رت بیک یوز اوز در تا قیلدر

خواجه قانع مرده صرقدن قاید ائی قیلان اچمه
 اوز طغور کوه یوز بیک دخی ائی بیک سکن یوز
 قرق طغور اچمه کوه

خواجه قانعک شمع و شمعین صرقتی سندن ذی اچمه
 سنه مذکور اچمه و ایشیک بر پیل اولور روم ایلیک
 و انا طویلیدن کلن ایشی و فیلیور بیانی ایدر

نقد بش یوز اوج کوه یوز بیک اللی بیک سکن یوز بیک
 دخی سکن ایشیک ایشیک اوج فیلیور بیدر اوج فیلیور بیدر
 درت اچمه کوه

مذکور تا ریخته صرف اولان
 بش یوز ایشیک ایشیک یوز بیک دخی
 طغسنا ایشیک سکن طغور اچمه کوه

اول بیک طغور حراج یوز بیک ایشیک ایشیک ایشیک
 ائی ایشیک یوز بیک دخی ایشیک ایشیک ایشیک ایشیک

شمع و شمعین و شمعاً به یلی ایشیک سندن شمعاً به یلی ایشیک
 یوز اولور طغور کوه یوز بیک دخی ایشیک ایشیک ایشیک
 یوز ایشیک اچمه زیاد و واقع اولمشدر
 اولور بیک دن اوج یوز طغسنا ایشیک ایشیک اولور

شمعاً به یلیک زیمغ الا و فریبغ سندن اهدی و شمعاً به یلی
 فایده کلیمه که بر پیل اولور یوز روم ایلیک ایشیک
 و فیلیور بیک بیان بودر که ذکر اولور
 نقد بش یوز ایشیک یوز اللی بیک ائی یوز
 بیک دخی قرق طغور بیک یوز ایشیک فیلیور بیدر
 اولور درت اچمه کوه

شمع و شمعین و شمعاً به یلیک صرقتی سندن ذی اچمه
 سنه مذکور بیک ایشیک و ایشیک بر پیل اولور بیک ایشیک
 ایلیک سکن ایشیک و فیلیور بیک بیان بودر که ذکر اولور

نقد دخی یوز ایشیک ایشیک یوز بیک اوش بیک سکن یوز
 دخی ایشیک ائی یوز ایشیک طغور فیلیور بیدر
 ائی ایشیک کوه

نقد بش یوز اولور شمعاً به یلیک یوز بیک
 ایلی ایشیک ایشیک و شمعین و شمعاً به یلیک
 روم ایلیک سکن طغور ایشیک ایشیک
 زیاد و واقع اولمشدر

نقد بش یوز اولور ائی کوه یوز بیک یکیمی یوز بیک
 دخی اولور سکن بیک سکن یوز بیک دخت یوز ایشیک
 سکن اچمه زیاد و کلمشدر بیش فیلیور یوز زیاد
 اوج یوز بیک ایشیک

اچمه کوه
 تخیر ایشیک ایشیک ایشیک ایشیک
 سرامی و شمع

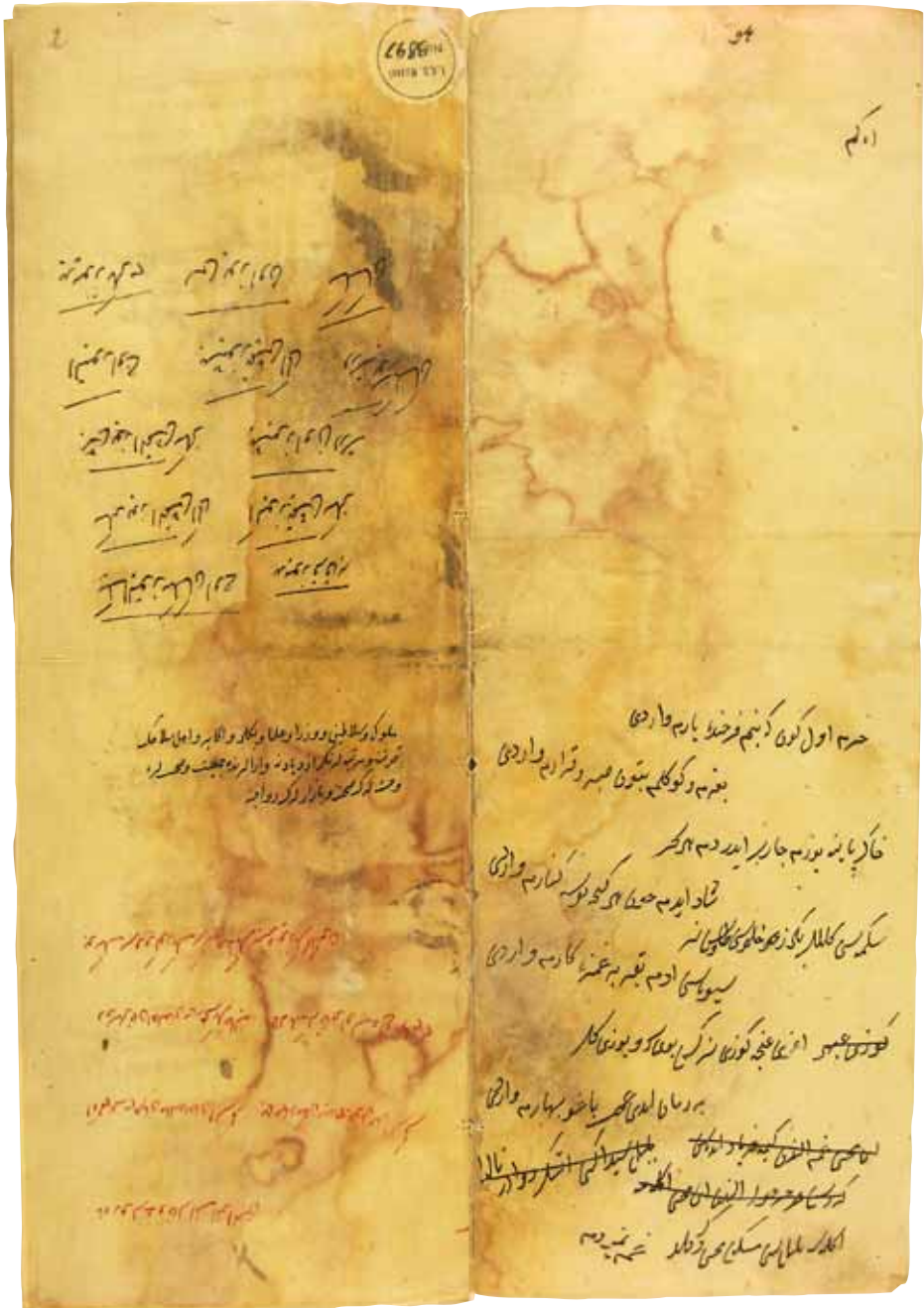
خواجه قانع فریبغ الا و فریبغ سندن اهدی صیغیه
 سفین بونک غار حته و ازینجه که بر پیل اولور روم ایلیک
 و انا طویلیدن کلن ایشی و فیلیور بیانی ایدر
 نقد ائی یوز اوج کفه الشره رت بیک ائی یوز
 یوز بیک دیوانی ایشیک قرق ائی فیلیور بیدر
 یوز سکن ایشیک ایدر

Kaynak: TSMA.d 2588.0001, v.1b-2a.

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİLİNE EN ESKİ (1495-1496)
BÜTÇESİ VE 1494-1495 YILI İCMALİ

Ek II-A/1: TSMA.d 9893.0001, v. 1a-2a

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİLİNER EN ESKİ (1495-1496)
BÜTÇESİ VE 1494-1495 YILI İÇMALI

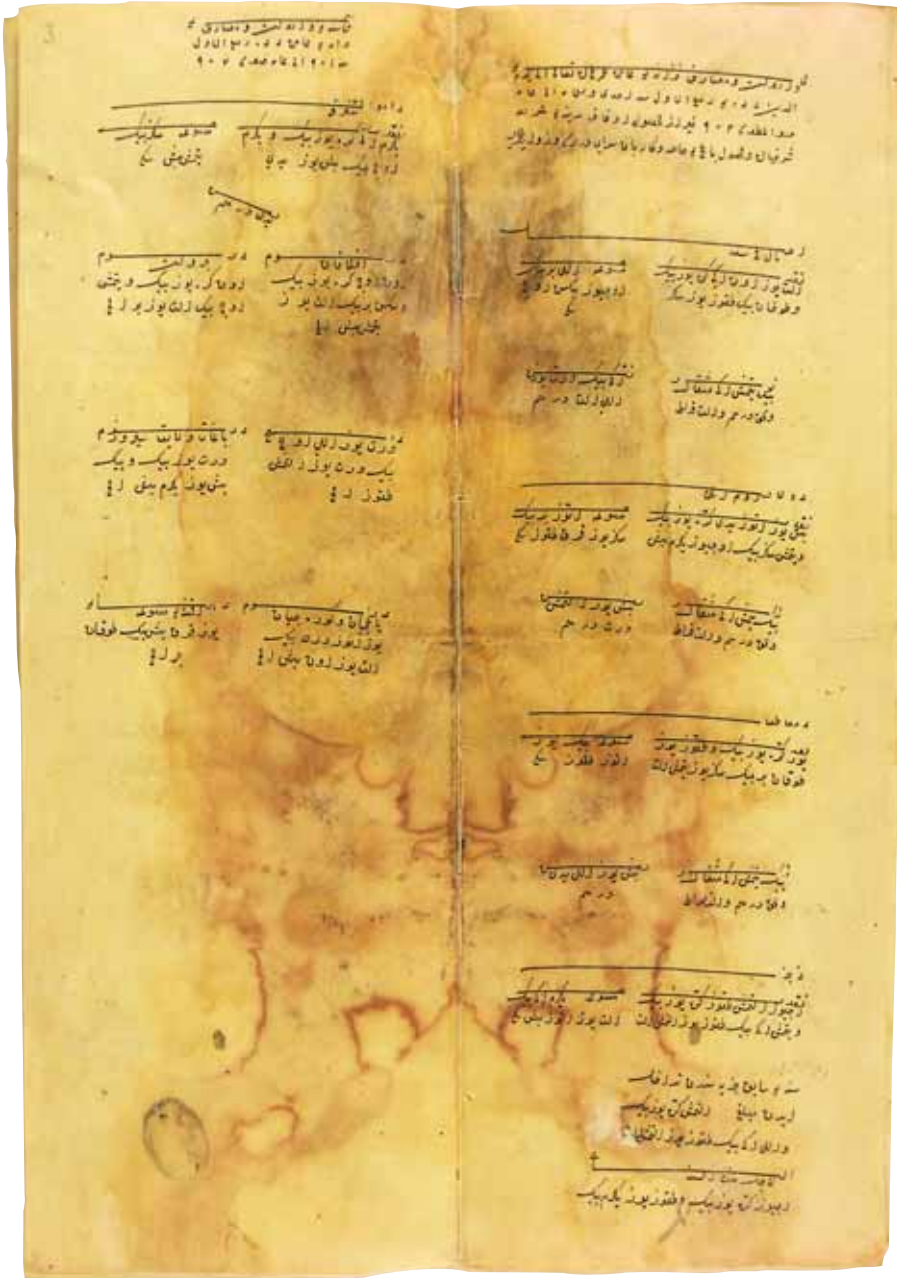
Ek II-B/1:

19.11.1495-6.11.1496 (1.03.901-29.02.902) Bütçesinin Transkripsiyonu

[w. 2b]	Muhâsebe-i vâridât ve mesârif-i Hızâne-i Âmirre ammerahallâhü teâlâ ilâ yevmi'd-din an gur-re-i Rebbülevvel sene ihdâ ve tis'a mie (901) ilâ gâyet-i Saferi'l-muzaffer sene 902 gayr-ı ez mahsül-i evkâf-ı Medine-i şerife şerrefhallâhü ve mahsül-i bâğce-i hâssa ve kârbâsarây der Bursa ve zevâyid-i amâyir		
	I. Asl-ı mâl fi sene		
	1- Nakdiyye	Altı yüz on iki kerre yüz bin ve toksan bin dokuz yüz sekiz	61.290.908
	2- Hasene-i mütenevvia	Elli bir bin üç yüz seksen üç sikke	51.383
	3- Zer	Bin yetmiş iki miskâl ve buçuk dirhem ve altı kırât	1.072 0,5 6
	4- Nukre	İki bin dört yüz elli altı dirhem	2.456
	A. An vilâyet-i Rumili		
	1- Nakdiyye	Beş yüz otuz yedi kerre yüz bin ve yetmiş sekiz bin üç yüz yirmi beş	53.778.325
	2- Hasene-i mütenevvia	Otuz bir bin sekiz yüz kırk dokuz sikke	31.849
	3- Zer	Bin yetmiş iki miskâl ve buçuk dirhem ve altı kırât	1.072 0,5 6
	4- Nukre	Beş yüz altmış dört dirhem	564
	1. An mukâtaât		
	1- Nakdiyye	Yüz kerre yüz bin ve dokuz yüz toksan bir bin sekiz yüz yetmiş altı	10.991.876
	2- Hasene-i mütenevvia	Bin yüz otuz dokuz sikke	1.139
	3- Zer	Bin yetmiş iki miskâl ve buçuk dirhem ve altı kırât	1.072 0,5 6
	4- Nukre	Beş yüz elli yedi dirhem	557
	2. An cizye		
	1- Nakdiyye	Üç yüz altmış dokuz kerre yüz bin ve yetmiş iki bin dokuz yüz altmış altı	36.972.966
	2- Hasene-i mütenevvia	Yirmi iki bin altı yüz otuz beş sikke	22.635
	3- Sene-i sâbık cizyesinden tedâhül eden meblağ	Altmış kerre yüz bin ve elli iki bin dokuz yüz altmış altı	6.052.966
	4- El-bâki		
	li-ecl-i hâzihi's-sene	Üç yüz kerre yüz bin ve dokuz yüz yirmi bin	30.920.000
[w. 3a]	Tetimme-i muhâsebe-i vâridât ve mesârif-i Hızâne-i Âmirre an gur-re-i Rebbülevvel sene 901 ilâ gâyet-i Safer sene 902		
	3. An emvâl-i müteferrika		
	1- Nakdiyye	Yirmi iki kerre yüz bin ve yirmi üç bin beş yüz yedi	2.223.507
	2- Hasene-i mütenevvia	Sekiz bin yetmiş beş sikke	8.075
	3- Nukre	Yedi dirhem	7
	4. An rüsûm-ı Eflâkân	On üç kerre yüz bin ve seksen bir bin altı yüz yetmiş beş akçe	1.381.675
	5. An rüsûm-ı berevât	On kerre yüz bin ve yetmiş üç bin altı yüz bir akçe	1.073.601
	6. An ispenç	Dört yüz elli üç bin dört yüz altmış dokuz akçe	453.469
	7. An rüsûm-ı bağât-ı vilâyet-i Siroz	Dört yüz bin ve bin beş yüz yirmi beş akçe	401.525
	8. An rüsûm-ı yağcıyân ve küreciyân	Yüz otuz dört bin altı yüz on beş akçe	134.615
	9. An behâ-i akmişe-i mütenevvia	Yüz kırk beş bin doksan bir akçe	145.091

Kaynak: TSMA.d 9893.0001, v. 2b-3a.

Ek II-B/2: 19.11.1495-6.11.1496 (1.03.901- 30.02.902) Bütçesinin Metni

Kaynak: TSMA.d 9893.0001, v. 2b-3a.

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİLİNER EN ESKİ (1495-1496)
BÜTÇESİ VE 1494-1495 YILI İCMALİ

Ek II-C/1:

19.11.1495-6.11.1496 (1.03.901-29.02.902) Bütçesinin Transkripsiyonu

[v. 3b]	Tetimme-i muhâsebe-i hıazâne-i âmire ammerahallâhü teâlâ ilâ yevmi'd-dîn an gur-re-i Rebiulevvel sene 901 ilâ gâyet-i Safer-il-muzaffer sene 902		
	B. An vilâyet-i Anadolu		
	1- Nakdiyye	Yetmiş beş kerre yüz bin ve on iki bin beş yüz seksen üç	7.512.583
	2- Hasene-i mütenevvia	On dokuz bin beş yüz otuz dört sikke	19.534
	3- Nukre	Bin sekiz yüz doksan iki dirhem	1.892
	1. An mukâtaat		
	1- Nakdiyye	Altmış iki kerre yüz bin ve yirmi yedi bin iki yüz bir	6.227.201
	2- Hasene-i mütenevvia	Beş bin iki yüz yirmi sekiz sikke	5.228
	2. An emvâl-i müteferrika		
	1- Nakdiyye	On iki kerre yüz bin ve on altı bin beş yüz seksen iki	1.216.582
	2- Hasene-i mütenevvia	Dört bin üç yüz altı sikke	4.306
	3- Nukre	Bin sekiz yüz doksan iki dirhem	1.892
	3. An mahsûl-i küre-i mis	Altmış sekiz bin sekiz yüz [akçe]	68.800
	4. An cizye-i ümerâ-i Sakız		
	1- Hasene-i Efrenciye	On bin sikke	10.000
[v. 4a]	Tetimme-i muhâsebe-i hıazâne-i âmire ammerahallâhü teâlâ ilâ yevmi'd-dîn an gur-re-i Rebiulevvel sene 901 ilâ gâyet-i Safer-il-muzaffer sene 902		
	II. El-mesârif fi sene		
	1- An nakdiyye	Beş yüz yirmi yedi kerre yüz bin ve doksan sekiz bin iki yüz yirmi	52.798.220
	2- Hasene-i mütenevvia	On bin üç yüz doksan yedi [sikke]	10.397
	3- Zer	Bin seksen bir miskâl ve bir dirhem	1.081
	4- Nukre	Yedi bin iki yüz doksan dirhem	7.290
	III. El-bâki der hıazâne-i âmire an vâridât-ı sene-i mezbûre		
	1- Nakdiyye	Seksen dört kerre yüz bin ve doksan iki bin altı yüz seksen sekiz	8.492.688
	2- Hasene-i mütenevvia	Kırk bin dokuz yüz seksen altı sikke	40.986

Kaynak: TSMA.d 9893.0001, v. 3b-4a.

Ek II-C/2: 19.11.1495-6.11.1496 (1.03.901- 30.02.902) Bütçesinin Metni

Kaynak: TSMA.d 9893.0001, v. 3b-4a.

Kaynaklar

- BOA, Bab-ı Defterî, Başmuhasabe Kalemi (D.BŞM), 569.
- BOA, Bab-ı Defterî, Mensuhat Kalemi (D.MNS), 1/19.
- İBB, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, 91.
- TSMA, Defter Tasnifi, 2143, 2198.0001-2, 2238.0001, 2588.0001, 4951, 9893.0001, 10730.0001-2.
- Abdullah b. Muhammed Mazenderani, *Risâle-i Felekiyye*, haz. Walther Hinz, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH 1952.
- Akgündüz, Ahmet: *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, II, İstanbul: FEY Vakfı 1990.
- Barkan, Ömer Lütfi: *XV ve XV'inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı 1943.
-: "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali yılına ait bir bütçe örneği", *İÜİFM*, XV, 1-4 (1953-1954), s. 251-329.
- Çakır, Bakı: "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, I, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2006, s. 167-195.
- Danişmed, İsmail Hâmi: *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul: Türkiye Yayınevi 1971.
- Fatih Sultan Mehmed: *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları 2012.
- Genç, Mehmet - Özvar, Erol (haz.): *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, 2 C., İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2006.
- Hinz, Walther: *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 1990.
- Hoca Sadettin Efendi: *Tacüt-tevarih*, V, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1992.
- İnalcık, Halil: "Filori", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII (İstanbul 1996), s. 106-107.
-: "Rumeli", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXV (İstanbul 2008), s. 232-235.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: "Defterdar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX (İstanbul 1994) s. 94-96.
- Mehmed Arif: "Kanunnâme-i Âl-i Osman'ın Takdimi", *TOEM*, 13 (1 Nisan 1328)'den ayırbaşım, İstanbul, 1330.
- Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmanî*, IV, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1996.

- Nişancı Mehmed Paşa (Muhammed b. Ramazan): *Nişancı Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no. 04234-001.
- Özdeğer, Hüseyin: *1463-1640 yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi 1988.
- Pamuk, Şevket: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı 1999.
- Sahillioğlu, Halil: "Dirhem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX (İstanbul 1994), s. 368-371.
-: "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İÜİFM Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI, 1-4 (1985), s. 415-452.
-: "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)", *ODTÜ Gelişme Dergisi: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı* (1978), s. 1-38.
-: "Ömer Lütfi Barkan", *İÜİFM Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI, 1-4 (1985), s. 3-38.
- Tabakoğlu, Ahmet: "XVII-XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *İÜİFM Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI, 1-4 (1985), s. 389-414.
-: *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah Yayınları 1985.
-: *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları 2012.
- Vryonis, Speros: "Laonicus Chalcocondyles and the Ottoman Budget", *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, 7 (1976), s. 423-432.
- Yücel, Yaşar (haz.): "Kitâb-ı Müstetâb" *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1988, s. 1-46.